

Illés Barbara *BoBa*

Dobozba zárva

Konzervált értékeink

Mikor bezárva látunk valamit, egy összerogyott kartondobozra vagy egy rozsdásodó konzervre gondolnánk elsőképp. Miután pedig a tudomásunkra jut, hogy a többség a dobozon kívül tartózkodik, és a kisebbség lakozik elzártan – talán még nagyobb elkülönülést érzünk. Egy elkallódott, elnyűtt doboz, amelybe olyasmi van bezárva, amit olykor alulértékelve és szükségtelenné minősítve – elkülönítene. Nem sokan érznek késztetést arra, hogy kinyissák és megismerjék, hogy vajon mit rejthet. Azonban írásomban megkísérlem a doboz mélyét feltárni, belülről megismertetni, hogy tudjuk és ismerjük meg, mi is lakozik valójában benne.

A roma nemzetiség mint hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbsége több évszázados Magyarországon való tartózkodása révén számos kulturális értéket tett hozzá a magyar kultúra közkincséhez, melyből a vizuális művészeteket, a roma képzőművészetet szándékozom alapjaiban bemutatni – s mindezt belülről, a doboz mélyéről, maga az alkotó szemszögének aspektusából közvetítve. Ahhoz, hogy napjainkban is aktívan formálódó és kibontakozó művészi tendenciáinak megismerésére és befogadására tegyünk kísérletet, fontos a kezdeti roma képzőművészeti mozgalom létrejöttét, fejlődési folyamatát, kimagasló festőegyéniségeit és nem utolsósorban a roma képzőművészet meghatározását érintenem.

A roma képzőművészet definiálása. A roma képzőművészet meghatározásának lényeges alappillére, hogy a roma származásukat önvallomás alapján nyíltan felvállaló alkotók hozták létre és alkotják napjainkban is, „*cigányfestőnek*” megnevezve önmagukat, és alkotói munkásságukat a roma képzőművészet kategóriájába sorolják. Az alkotói mondanivaló a roma identitás tudatos megélésével és értékeinek életben tartásával szorosan összefüggő viszonylatban áll, úgynevezett „*cigánytéma*” köré rendeződve, változatos feldolgozásával és személyes átértelmezésével. Festészeti előadásmódjukra többnyire a hagyományos festészeti műfaj keretein belüli fejlődés a jellemző, egyidejű lokális területtel szemlélve, magában való és komplementer kontrasztok alkalmazásával. Hasonlóan keveretlen, olykor nyers színekkel alkotnak, mint a XX. század elején megjelenő francia „*fauve-ok*”, a „*vadak*” festészetéből születő fauvizmushoz, mely nagy hatást gyakorolt a hazai modern festészet műfaj¹ önkifejezésre is. Az egyetemes művészettörténet a fauvizmust az első jelentős XX. századi modern mozgalomként tartja számon, mely inspirálta a magyar festészet új, modern stílusának létrejöttét is. A Magyar Nemzeti Galériában megrendezett

¹ Párizs, Nagybánya, Kaposvár és Nyergesújfalu művésztelepein született alkotások tanúskodnak a fauvizmus hatásáról.

Lázadó színek kiállítás (2006) főkurátora kihangsúlyozta, „sokáig azt hittem, a magyarországi modernizmus a Nyolcakkal kezdődött, de kiderült, a magyar Vadakkal”.² Ahogy a francia fauvizmus Henri Matisse festőegyéniségével az élén nagy hatást gyakorolt a magyar modern festészetre, úgy az annak szerves részeként megjelenő roma képzőművészetben is visszaköszön eme nyers, lázadó színvilág, sőt az annak idején a francia vadakat ért kritika is hasonlatos, miszerint „vademberek mázelmányjaihoz” hasonlóknak vélték alkotásaikat. Bár a roma képzőművészet színvilágában hasonló aspirációk vélhetők fel, azonban témaviláguk eltérő tartalommal bír. Művészi hitvallásuk³ alapján a roma kultúra és hagyomány értékeinek őrzői, megőrkítői és ápolói, a belülről közvetítők mesélik el a gyermekkorukban és roma közösségükben átélt idők eseményeket, az eltűnni és átalakulni látszó hagyományait és szokásait, vándorlástörténeteiket és eltűnt mesterségeiket a kezdeti idealizált, belülről áradó expresszív erő teljében romantikus jelleggel ragadva meg. Ennek a kategóriának egyik leghatásosabb képviselője Ráczné Kalányos Gyöngyi napjainkban is alkotó kortárs cigányfestő, aki így vélekedik művészetéről:

„Azért küzdök évtizedek óta, hogy megmentsem a népem számára a hagyományos roma kultúrát, hogy megismerjék a gyökereiket, és ezáltal visszanyerjék az önbecsülésüket. Mert az önbecsülés a titka mindennek! Nehéz azt megőrizni, különösen, ha az ember cigány. Bizony akadtak pillanatok az életemben, amikor kis híján én is elvesztettem...”⁴

Az írott történelem hiányossága miatt is felértékelődik vizuális lenyomataik fontossága, hasonlóan módon az ikonográfia és Jézus történetét elmesélő freskók didaktikai irányú törekvéseihez a középkori egyháztörténetben. A cigányfestők úgy érzik, ha ezt a fajta küldetést nem töltenék be, akkor a roma kultúra és hagyomány fakóbb lenne és vizuális művészeti értékeivel lenne kevesebb, amivel saját roma identitásuk létjogosultságára, értékeire és tudatos megélésének fontosságára is reflektálnak. A Daróczi Ágnes néprajzkutató által 1979-ben elindított Autodidakta Cigány Képzőművészek I. Országos Kiállítása⁵ a Pataki Művelődési Központ kiállítótermében az addig szétszórtan alkotó cigányfestők együttes megjelenésével jött létre a roma képzőművészeti mozgalom, mely festészeti kategória a társadalmi emancipációt erősítette és szolgálta, vizuális alkotásaival a művészeti értékeken keresztül hírt adott egy kisebbségi helyzetben élő nép létéről, érdekérvényesítéséről és alapvető emberi jogairól. A roma képzőművészeti mozgalom létrejötté egy olyan összetett

² <http://www.demokrata.hu/cikk/lazado-szinek> Passuth Krisztina főkurátor megállapításai alapján

³ Illés Barbara „BoBa”, *A roma képzőművészet főbb irányzatai kezdetektől napjainkig – Vajon van-e roma képzőművészet? Amennyiben van, akkor miért nincs? – empiriák és paradigmák szakértői interjúk diszkurzív megközelítése alapján* című tanulmány, MMA MMKI, 2018. – a festőművészek személyes interjúból való idézés.

⁴ Élettörténet: Ráczné Kalányos Gyöngyi, a roma kultúra egyik megmentője <https://noklapja.nlcafe.hu/noklapja/2017/01/15/elettortenet-raczne-kalanyos-gyongyi-a-roma-kultura-egyik-megmentoje/>

⁵ Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása, Daróczi Ágnes – Karsai Zsigmond (szerk.), Budapest, 1979. katalógus alapján

társadalmi emancipációs folyamat részeként bontakozott ki, amelyhez több művészeti ág és politikai érdekérvényesítési mechanizmusok is párosultak. Kerékgyártó István művészettörténész a roma művészek első csoportos, 1979-es közös tárlatát a magyar naiv művészek 1934-es „Magyar Östehetségek” című első bemutatkozásával tartja tartalmi üzenete szempontjából összevethetőnek, hasonló aspirációkat vél felfedezni a két művészeti csoportosulás között. A magyar paraszti népi művészet és a – második világháború és annak hatása következményeként is betudható 45 évvel később megjelenő – roma művészet metszéspontjait fejti ki tanulmányában,⁶ miszerint társadalmi elhelyezkedés vonatkozásában és szakmai szempontok szerint párhuzam tapasztalható a két művészi törekvés és kibontakozás között még külső viszonyulás, a kortársaik művészeti reflexiói tekintetében is. Társadalmi megítélésük és a művészeti szcéna viszonyulása is hasonlatos, egy sajtóságos jelenségként, „kívülállóként” tekintettek a hirtelen felbukkanó magyar paraszti festőkre és a roma festőkre is egyaránt.

A roma képzőművészet cigányfestői – az 1961-es párthatározattal⁷ szemben fellépve – a spontán expresszív és spontán naivitás kifejezőeszközeivel alkotásaikkal erősítették a roma nép emancipációs törekvéseit egy évtizednyi ideig, az 1979-es első csoportos megjelenésüktől egészen a rendszerváltozásig – töltötték be markánsan ezt a szerepet. Mindeközben Balázs János átütő expresszivitású vizionárius festőiségével inspirálta a modern magyar-roma festőiség megjelenését, míg Péli Tamás egy hivatásos művészeti irányvonal mérföldköveit fektette le. Itt fontosnak tartom megjegyezni azt, hogy Balázs János polihisztor jelleme és karakterisztikus jegyei függetlenül attól, hogy autodidakta módon képezte művészetét és visszavonult remeteéletet élt időskorára a Pécskő-dombi cigányhegyen Salgótarjánban, Péli Tamás közösségépítő karizmatikus személyiségével ellentétben – mégis párhuzamot vélek felfedezni közöttük. A két festőegyénség közös és egyik legmeghatározóbb ismérve a szakmai és emberi alázatosság, a fejlődés iránti vágy, mely egyre jobban kiszélesítette témavilágukat is, a világ dolgai iránti tájékozottság és emelkedett gondolkodás jellemző rájuk. Tudatállapotuk nem ragadt bele adott korlátolt helyzetük realitásába, hanem hajtotta őket egy belső hév, egy olyan őserő a tudásra, amely egyre gazdagabbá, érzékenyebbé és képzetesebbé tette őket, amellet hogy globális, az emberiség egészét érintő témakörök felé voltak nyitottak. Tehát bár két külön irányvonal elindítását vélik a szakértők felfedezni munkásságuk révén, amelynek hatóköre széles spektrumban motiváló erővel sugárzott kortársaikra amellet, hogy a két festőművész között sok közös jellemvonás is észlelhető. A továbbiakban a két úttörő egyénség hatására kialakult festészeti irányok fejlődési folyamatait mutatom be, mely művészeti mozgalom a napjainkban is aktívan formálódik és alakul – szemtanúi lehetünk az EGY képzőművészeti szcénában egyre markánsabban feltűnő, származásukkal tisztában lévő, ugyanakkor azt sajátosan és egyre sokoldalúbban megfogalmazó kortárs festőművész egyénségek megjelenésének.

⁶ Kerékgyártó István, *Széljegyzetek a magyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez*, in: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*, Budapest, 1994.

⁷ http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/hajnacskyt_14_3.pdf

A roma képzőművészet változásának folyamatai, az identitás fogalmának átértelmezése a művészetben. A rendszerváltást követő történelmi és társadalmi változások hatására átértelmeződött a magyar képzőművészet egésze is, a „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” szocialista realizmus vagy röviden szocreál hatása véglegesen felszámolódott eklektikus felfogásából, majd historizmus jellegű történelmi festészetre váltott. A roma képzőművészetben is hasonló aspirációk fedezhetők fel – a festészetből az erőteljesen nemzetiségi jelleg, a roma identitást erősítő és kifejező hatás átértelmeződött, már csak azért is, mert a külső kontroll megszűnt, az állami szinten való megrendelések alábbhagytak, lecsökkent az érdeklődés az effajta cigánytémájú képek keresletében. Az állami megrendelések alábbhagyásával a cigányfestők létszáma is lecsökkent, és a mennyiség helyett a minőségi munkát helyezték előtérbe a versenypiac színterén, mely elsősorban már önmagáért jött létre és önmagában megálló műalkotások létrejöttét inspirálta.

Az 1990-es évektől a roma képzőművészet legfőbb feladata átértelmeződött, leválva az emancipációs folyamatokról és olykor a politikai érdekérvényesítést erősítő kiszolgáló szerepekről, pusztán önmagáért, külső kontroll és elvárások nélküli művészi igényességgel van jelen napjainkban is a kortárs művészetben. Vannak alkotók, akik fő témája továbbra is a cigánytémák maradtak sajátosan absztrahált módon, hasonlóan a roma kultúra és hagyományok jellegzetességéből merítik az ihletet, legfőbb forrásuk a roma identitásuk átélésének és megélésének vizuális lenyomatai. Azonban mindezt már másképp teszik, folytonosan megújulva, a naivitás elhagyásával, a spontán expresszív kifejezőmóddhoz közelítve további egyetemes stílusok kifejezésével, azonban roma képként előadva és roma stílusban ecsetelve. Junghaus Tímea, a fiatal generáció művészettörténész kurátora a roma képzőművészetről az alábbiakban tesz megállapításokat:

„Azok az alkotások, amelyek »pusztán« a cigány alkotó szubjektív élményét elevenítik fel, s így a cigány kultúra dokumentumaiként interpretálhatóak, nagyon is kortárs problémakört: a cigány kisebbség társadalmi helyzetét vázolják fel, s csak a magyar kultúra és társadalom kontextusában nyerik el komplex jelentéstartalmukat. Az időhöz, a társadalomhoz és az alkotói szubjektumhoz kötött jellegzetességek miatt nem állja meg tehát a helyét az a szemlélet, amely kizárólag a »naiv művészet« kategóriájában tárgyalja a roma alkotásokat.”⁸

Vannak alkotók, akik a megszokott témavilágot kiszélesítve, autodidakta módon, az egyetemes művészet nagyjain nevelkedve bátran nyúlnak már az emberiség egészét érintő magasztos gondolatokhoz – gyakran visszatérő forrás a Biblia –, különböző művészettörténeti korszakok és stílusok kifejezőeszközeivel, mint szürrealizmus, realizmus és hiperrealizmus, szecesszió, avantgárd vagy a groteszk összetett ábrázolásmódja és további útkereső kifejezőmódok. Ezek az alkotók leváltak a hagyományos roma képzőművészet kategóriájából, bár áttételesen, absztrahált módon jelen van művészetükben a roma identitásuk, de témájukban és kifejezőeszközeikben túlszárnyaltak hagyományos kerekein. Törekvéseik a 2000-es évektől aktívak – előfordul a rendszerváltás utáni

⁸ Kapunyitás – A roma kortárs művészet Magyarországon, in: *Közös tér. Az etnikai kisebbség és kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében*, szerk. Bordács Andrea, kiáll. kat., Budapest, Ernst Múzeum, 2006, 76.

időszaktól is –, átlépvé, olykor kombinálva a festészet műfaját más műfajokkal és technikákkal. Ők az önkifejezés olyan útján járnak, amely bátorsággal nyit teret a szabad átjárásra a különböző technikák és műfajok között. Többnyire ők „a festőművészek” vagy „roma származású festőművészek”, akik, bár hangsúlyozzák magyar és roma kettős identitásukat, vallják, hogy a hovatartozásuk nem meghatározója alkotásaiknak. Művészetük minőségének értéke nem tér el a többségi alkotók által alkotott művek minőségétől, közös csoportos tárlatokon is nyilvánvaló, művészetük önmagáért létezik. Azonban a legtöbb alkotó által hangsúlyozott „hit”, „eredetiség” vagy „ösztonosság”, „bátorság” és mérhetetlen „szabadság” egy sajátos alkotói üzenetet, átható tartalmi, szín- és formabeli megjelenítést eredményezett a műfajoktól és technikai megoldásoktól függetlenül a legtöbb festőművésznél. Többen reflektálnak helyzetükre, az őket ért megkülönböztetésre és a társadalmi ranglétrán való elhelyezkedésükre vonatkozóan, a kisebbségi-többségi lét kettős kontextusában folytatnak diskurzust véleményük markáns megfestésével. Ebben az irányvonalban jelennek meg a politizáló művészek is, akik a festészet eszközeivel nyilvánítják ki véleményüket. Junghaus Tímea szerint az apolitizáló, illetve politizáló témakörök ábrázolási kifejezőmódja alapján való elkülönítésben a leglátványosabban kiemelhető politizáló festőnő Oláh Mara – művésznevén Ómara –, aki szándékosan beleállva a kisebbség-többség feszültségének viharába maga játszik ecsetjével látványos performance-akciókkal kerekítve provokatív alkotói üzenetét. Kovács Éva *Fekete testek, fehér testek* írásában így ír a cigányokhoz való viszonyulásról:

„A modernitás közép-európai panoptikus rezsimjében a cigányok válnak a Nyugat-Európa afrikai és ázsiai primitívjeinek pendentjaivá.”⁹

Ezt az idegen, többségiek által alkotott képet bontja le a művészet, ahol a belső cigány/roma önkép fogalmazódik meg roma származású alkotóművészek révén a hitelesség erejével. A nőművészek intenzív megjelenése a kortárs művészetben is egy különös jelenség, a többszörös kisebbségi létüket felszabadító festészet sajátos erővel szólaltatja meg gondolatiságukat, a ki nem mondható szavaikat formálják színes képekké, amit a sivár nehézségekkel teli hétköznapjaik szürkésége elnyel. A feszültségek megszelídítójeként alkotnak és tartanak tükröt jelenkorunk, a XXI. század digitális emberének korában a kicsinyes előítéletelességekre és a másság miatti hátrányos megkülönböztetésekre.

Modern magyar-roma képzőművészet. Kettős identitásukat: a magyar állampolgárságukat és roma hovatartozásukat egyaránt vállalva alkotnak a modernitás, innovatív technikák és fejlődés iránti vágy igényével. Számukra megtiszteltetés és munkájuk elismerésének egyik ismérve, ha „a festőművész” jelzővel illetik őket, illetve a „roma/cigány származású festőművész” megnevezést tekintik pontosabb kifejezésnek a cigányfestő helyett. Az alkotási vágyuk kiteljesedését autodidakta módon, önképzéssel, az egyetemes művészetek kiemelkedő festőóriásainak hatására, példaértékű munkásságuk tudatos tanulmányozásának útján fejlesztik, ami különböző technikák vegyítését, akár stílusbeli előadásmódok változatosságát is jelenti. Előadásmódjuk nemcsak a

⁹ Kovács Éva *Fekete testek, fehér testek – A „cigány” képe a XIX–XX. században* című tanulmánya, 2009, 3.

modern festészeti műfaj izmusain és stílusain belül mozog, hanem más műfajok közötti kötetlen átjárással, szabadon fejezik ki önmagukat, pl. költészet, szobrászat, fotó, videó, multimédiás eszközök, ének-zene és táncművészet, installációk és performance előadások stb. Sokoldalú alkotói vágyukat a művészet ereje szabadítja fel, mely mind az etnikai korlátokon való átlépést és a többségi művészekkel való aktív kapcsolattartást és csoportos kiállításokat is jelenti. Színviláguk kifinomult tónusfokozatokra épített harmonikus szín-összhangzattanra épül. Nagy hatást gyakorol munkájukra Balázs János futurisztikus vizionárius és szürrealisztikus festőisége, ugyanakkor Péli Tamás hivatásos festőművész programszerű a reneszánsz világát idéző balladisztikus képi világa is.

Péli Tamás az első hivatásos roma származású festőművész, művészdiplomáját a Holland Királyi Képzőművészeti Akadémia murális festészet szakán szerezte 1970–1973 között. Tanulmányaival és közösségépítő karizmatikus személyiségevel megteremtett egy aktív roma művészeti közösséget, mely hatással volt a későbbiekben kibontakozó hivatásos festészeti irány létrejöttére.

A hivatásos képzőművészet. A művészdiplomával, illetve rajz-, vizuális-kultúra tanári és más társterületeken szerzett állami diplomával rendelkező alkotók köre, akikre jellemző egy tematikus gondolkodás, egy programszerűség az alkotásban. Festményeikben kiegyensúlyozott kompozícióval, harmonikus tematikában találkozott a zsigeri ösztönösség, a festői gesztus a tudatosan felépített konstrukciókkal, az intellektussal. Az ábrázolás „hivatalos” lépcsőfokait végigjárva, az egyetemes művészetet ismerve és annak részeként megjelenő festőművészek. Megfigyelésekkel, vázlatok készítésével, pontos gondolatok megfogalmazásával jutnak el a mű megvalósításáig, melyet mindvégig egy jól konstruált, előre kigondolt tudatos tematikára szőtt változatos témakörrel és súlyos üzenettel ruháznak fel. Egyik fiatal képviselője, Oláh Norbert, a Magyar Képzőművészeti Egyetem festő szakán 2012–2016-ban végzett hivatásos festőművész az alábbiakban nyilatkozik művészi felfogásáról:

„Mindig megvolt az az akarat bennem, hogy legyen valamilyen festői programom... Mindig megvolt bennem a vágy, hogy festőművész legyek. Egy praktizáló művész, és ahhoz meg mindig az volt az érzésem, hogy ehhez a praxishoz kell egy program... Nem hiszek én ebben az ösztönös festészet dologban, tudom, hogy munkálkodnak az ösztönök, nem azt akarom mondani, hogy ilyen nincsen. Hanem én azt gondolom, hogy a festészet egy intellektuális folyamat. Szóval nem tartom művészetnek azt, amikor egy majmot vagy elefántot megtanítanak festeni. Viszont van a művészetben az, hogy az ösztönt hívják elő, egy belső primitívizmust vagy valamilyen pszichés állapotot, rengeteg ilyen irányzat van, de oda is egy intellektuális úton jut el. Tehát én nem hiszem el azoknak a festőknek azt, amikor azt mondják, ők nem akarnak gondolkodni. Hogy? Lekaparod a felső agyrétegedet? Már az egy intellektuális folyamat, hogy odáig eljuss, hogy ösztönösséget hívj elő.”¹⁰

¹⁰ Illés Barbara „BoBa”, A roma képzőművészet főbb irányzatai kezdetektől napjainkig – Vajon van-e roma képzőművészet? Amennyiben van, akkor miért nincs? – empiriák és paradigmák szakértői interjúk diszkurzív megközelítése alapján című tanulmány, MMA MMKI, 2018. – a festőművészek személyes interjúból való idézés.

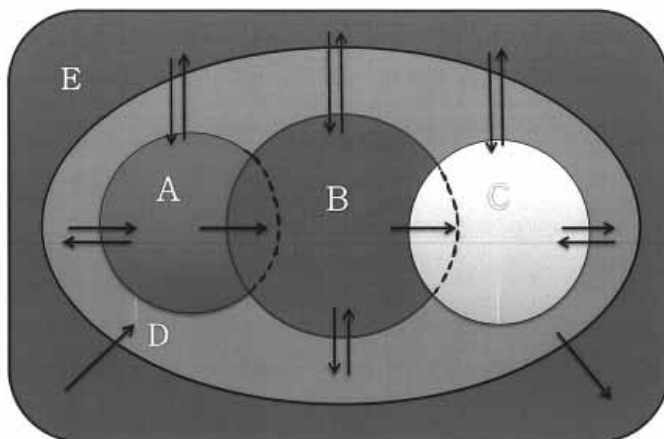
Azonban erre ellenpélda is van, mikor Kállai András, az MKE szobrász szakán végzett művész így nyilatkozik: „...prekoncepció nélküliek a munkáim, mindegyik spontán az alkotás közben formálódik. Nagyon érdekel engem, mert közben figyelem magamat, de főleg a végén figyelem, hogy mi született belőle, mint egy ilyen ima. Az ember nem gondolkodik előtte, hogy mit fog mondani, hanem csak úgy áramlik a szó Isten felé. Ilyen áramlást szeretek a képzőművészetben is.”

Balogh Tibor, szintén a Magyar Képzőművészeti Egyetem grafika szakán végzett hivatásos grafikusművész és festő is a tudatossággal összhangban tartott ösztönösséggel tervezi meg alkotásait, olyan erőterekre bontott konstruktív kompozíciókban gondolkodik, amelyekben harmóniába rendezetten az érzelmei is kapnak helyet és szerepet. A származás kérdését – annak ellenére, hogy olykor az adott téma és kontextus alapján érintik roma identitásuk mélységeit – nem tartják releváns szempontnak a művészetükhöz való viszonyulásban vagy annak értékítéletében, pusztán kizárólag a művészi minőség az, amely minden sallangtól mentesen meghatározó szempont lehet.

Jelenkorunk társadalmi folyamataira, a mikro- és makroközösségüket ért hatásokra érzékenyen figyelve és arra nyitottsággal reflektálva ragadnak ecsetet és a mindennapok kognitív disszonanciáját feloldva adnak hangot véleményükről, mint többek között a roma holokauszt áldozatainak elmaradt kárpótlásáról az *Elhallgatott Holokauszt* című kiállítás alkalmán a Múcsarnok épületében. Magyarországon először 2004-ben jelenhettek meg hivatalosan is roma származású művészek a kortárs művészet szcénájában.

A magas művészet képviselői, akik egyetemes szintű műalkotások létrehozói – teszik mindezt úgy, hogy vannak, akik a „festőművész” megnevezés túldimenzionált pátozát is kerülnek. „Egyszerűen festő vagyok. Sőt jobban szeretem, ha félreértik és szobafestőnek hisznek, mint ha valaki az előbb említett patetikus jelzőkkel ruházna fel.”

A roma képzőművészet helye és alakulásának folyamatai az egyetemes művészet egészében

A – Roma képzőművészet

D – Magyar képzőművészet

B – Modern magyar-roma képzőművészet

E – Egyetemes művészet

C – Hivatásos képzőművészet

A fenti halmazábra alapján az előzőekben már tárgyalt roma képzőművészet (továbbiakban „A”), majd abból továbbfejlődve és kialakulva a modern magyar-roma képzőművészet (továbbiakban „B”) halmazainak metszetében helyezkedik el Balázs János ikonikus költő és festőművész, akinek munkássága megalapozza, illetve motiváló és inspiráló hatással van mindkét halmaz létrejöttére. A „B” halmaz terjedelmét tekintve a legnagyobb, ide sorolható leginkább a roma származású festőművészek munkássága. Az abból kialakuló hivatásos képzőművészet (továbbiakban „C”) az utóbbi évtized népszerűbb irányzatává vált, napjainkban is egyre több festőművészi vagy grafikus- és szobrászművész diplomával rendelkező fiatal, továbbá művésztanári diplomával kibontakozó alkotóművész jelenik meg, akiknél kizárólag a művészi színvonal a legfőbb érték és szempont az alkotásban. A „B” és „C” halmazok metszetében Péli Tamás helyezhető el mint a magyar epikus realiztikus reneszánsz balladisztikus roma származású festőművésze, aki mitikus-szimbolikus-figurális festészetével mindkét halmazra meghatározó dominanciával bír. Különös átjárás van az „A” és „C” halmazok között Balázs Kitti az MKE festő szakán végzett új generáció hivatásos festőegyénisége és nagyszülei, Balogh Balázs András és felesége, Oláh Jolán között, akik munkássága inspirálta unokájuk művészi ambícióit és nagy hatást gyakorolt Kitti alkotói világképére. *„Salgótarjánban egy romatelep mellett lak-tunk tizenegy éves koromig, nagyon intenzív élmények kötnek oda.”*¹¹

Ugyanakkor tapasztalhatunk az egyetemes művészet színterében olyan, hirtelen feltűnő – már dobozon kívül született – karakteres festőegyéniségek berobbanását is, akikre bár nincs nagy hatással a két festőóriás munkássága, és így a roma képzőművészeti mozgalom fejlődési folyamathalmazába biztonsággal sem helyezhetők, azonban minden esetben megállapítható, hogy az elődök művészi eredményei és átütő személyiségük előtt tisztelegnek, a roma képzőművészeti mozgalom létrejöttét elismeréssel illetik. A roma képzőművészet fejlődési folyamatának halmazábrája a magyar művészetben (továbbiakban „D”) helyezkedik el, hiszen Junghaus Tímea megállapítja a kezdeti „naiv” roma képzőművészet a többségi társadalom viszonylatában való értelmezhetőségét és azzal összefüggő kontextusát, illetve Kerékyártó István művészettörténész a magyar népi művészethez hasonlatosnak véli a roma képzőművészet kibontakozását és művészi jellegzetességeit. Kerékyártó István így vélekedik az „A” halmazon belül megjelenő naiv művészet és a „C” halmaz szimbolikus összehasonlítása vonatkozásában:

*„...a naiv művészet úgy aránylik a hivatásos művészethez, mint a vadvirág a tenyésztett rózsához vagy orchideához. Ám téved az, aki úgy véli, hogy az orchideát a hóvirággal vagy a vadvirággal kell összehasonlítani. A naiv művészetként ismert művészeti jelenségek oly módon fejezik ki az emberi létet, ahogy azt a hivatásos művészet nem képes. A nagy művészet pedig oly sokrétűen és bonyolultan képes megragadni a létet, hogy azt a naiv művészet nem tudja. Szembeállításuk, egyiknek a másik kárára történő elmarasztalása mesterkélt, káros és értelmetlen.”*¹²

¹¹ <http://focuspuller.kulton.hu/kortars-kereso-balazs-kitti/>

¹² Daróczi Ágnes, Kalla Éva, Kerékyártó István, *Roma Képzőművészek III. Országos Kiállítása 2000. Szemlélet és kifejezőmódok a magyarországi roma képzőművészetben*, Magyar Művelődési Intézet, 2000, 10.

Tehát az „A” és „C” halmazt összehasonlítani nem érdemes, a közük ékelődött „B” halmazzal egyfajta folyamatosságot, történetiséget és átmenetet képezve erősítik és gazdagítják a művészi önkifejezés számtalan módját.

„A történetiségnek ugyan feltétele a cigány képzőművészet önfejlődésének, az elődök és utódok egymáshoz kapcsolódásának létrejötte, valamint az egymáshoz tartozás tudata, a közös akciók megvalósítása. Ez az önfejlődési folyamat legerőteljesebben a magyarországi hivatásos cigány képzőművészetben valósult meg... A cigány képzőművészet a szemünk előtt született meg és formálódik napjainkban is. A magyarországi roma képzőművészet a cigány képzőművészet egészében kiemelkedő helyet foglal el.”¹³

Az „A” halmazból továbbfejlődött „B” és „C” halmazok egyre tudatosabb és kölcsönösebb kapcsolódási pontokkal bírnak a „D” halmazzal, amellet hogy különös ismérve mindháromnak, hogy közvetlen kapcsolódási képessége is van az egyetemes művészetekhez (továbbiakban „E”). Az eddigi külhoni kiállítások létrejötte alapján megállapítható, hogy a nemzetközi művészeti szcena nagyobb érdeklődést, nyitottságot és befogadást, illetve tájékozottságot mutat a roma képzőművészet irányába. Minderre úgy képes az „A”, „B” és „C” halmaz, hogy a „D” kapcsolódása kimarad, a magyar művészeti szcena olykor nem is tud a hazai roma képzőművészek külföldi szerepléseiről és népszerűségéről, azt a bizonyos dobozt nem méltatják kinyitásra. Az „E” halmazhoz való közvetlen kapcsolódási képességének ereje és rendkívüli izgalmas mivolta abban rejlik, hogy a halmazok felett átívelő európai roma képzőművészetre¹⁴ közvetlenebb kölcsönhatással bír a nemzetközi művészetben, egyfajta szimbiózist alkot az egyetemes művészettel, amelyben markáns és meghatározó szerepet játszik a magyarországi roma származású képzőművészek jelenléte és munkássága.

A „dobozban” körbenévezve. A roma identitásukat vállaló festőművészek vallomásai és nézetei olyan belső művészi világkép feltárását eredményezték, amely alkotásaik tárgyilagosabb, közelebbi és pontosabb megismerésére ad lehetőséget, így annak értelmezhetősége, elhelyezése is valószínűbb a magyar művészetben.

Azonban bármilyen attraktív és innovatív, tanulmányaiban magasan kvalifikált festőművészeti irányvonalat is vélénk belülről megállapítani, illetve olykor a dobozon kívül átütő erővel hirtelen megjelenő hivatásos festőművészeket észlelnénk az EGY művészeti szcénán, a roma identitáshoz való külső többségi viszonyulás olykor felülírva azt átértelmezi, külső megfigyelőként *újradefiniálja* jelenlétüket a művészetben.

„A cigányokkal szembeni attitűdök az iskolában, a munkahelyen vagy akár a közigazgatásban is, bár valamivel konszolidáltabb és körmönfontabb formában, de érvényesülnek. Ezzel párhuzamosan fontos utalni arra is, hogy azokkal szemben is minősítő és etnikai kijelölő szándék érvényesül, akik

¹³ Kemény István, *A cigány képzőművészet*, Változó Világ, 31. kötet, Press Publica Kiadó, Bp., 2000, 66.

¹⁴ <http://nepszava.hu/cikk/1131548-megalakult-berlinben-az-europai-roma-muveszeti-es-kulturalis-intezet>; sajtóközlemény alapján az ERIAC – az Európai Roma Művészeti és Kulturális Intézet létrejöttéről, 2017. 06. 08., Berlin

önmagukat nem cigányként akarják definiálni. Az etnikai választás – nevezetessék az akár kulturális integrációnak vagy közösségi identitásnak, netán asszimilációnak – a cigánynak nevezett emberek számára nem teremti meg a társadalmi integráció valódi lehetőségét.”¹⁵

Jelenleg a többségi társadalom nem tud különbségeket tenni roma származású alkotók munkássága esetében az alkotói irányvonalak árnyaltabb és részletesebb jelenléte között, így reális értelmezésére és befogadására sem tud valós kísérletet tenni. Ismereteik a kezdeti hagyományokon alapuló autentikus értelemben vett cigány/roma képzőművészet jellegzetességeire terjed ki, és – naiv illetve „subaltern” alárendelt művészetként pejoratív jelleggel alulértékelve – a roma származás kiemelésére koncentrálnak. Amint a művész származása nyilvánvalóvá válik, felülírva az alkotások valódi minőségét és üzenetét, attól a pillanattól kezdve cigány festőként nevezve az alkotót a roma képzőművészet kategóriájába sorolják, alkotásairól pedig „körmönfont” módon megállapítják, hogy „cigányos”.

Hivatásos művészdiplomával rendelkező művészek esetében is, akik festői gesztussal absztrahált magas művészet képviselői – Sostar festői csoportosulás performansz akciója¹⁶ lépett fel ezzel szemben –, jellemző a cigány képzőművészetbe sorolás, a cigányfestő megnevezés annak subaltern – alacsonyabb – minőségbe helyezésével. Az etnikai alapú művészet „low” kultúrába való lealacsonyítása, annak ellenére, hogy sok esetben nívós állami egyetemeken oktatási rendszerében szereztek állami diplomát, s számukra a bemenetel és a kimenetel is nehezebb, sokszor halmozottan hátrányos helyzetük és a származásból adódó negatív atrocitások és előítélet korlátaival is meg kellett küzdeniük tanulmányaik során.

A doboz tartalma alapján való értékelése. A jelen írásomban röviden bemutatott „doboz” tartalma alapján megállapítható, hogy egy „ékszerdoboz” az, amelyet valójában tárgyaltam. Olyan értékek együttes halmaza, amely a magyar művészet szerves részeként, olykor reflexiójaként jelenik meg, s konzervált jellegéből adódóan olyan sajátos és intenzív „esszenciaként” hat az egyetemes művészet egészére, mely a hazai kortárs posztmodern művészet a tranzavangárd képzőművészet felpozíciójára is képes. Nem lehet észrevétlenül hagyni, passzív módon, érdektelenül zárva tartani ékszerdobozunkat. Azoknak, akik érdeklődést mutatva készítenést éreznek arra, hogy kinyissák közös értékeink tárházát, Dr. Cserti Csapó Tibor *A roma/cigány kultúra muzeális, tárgyi gyűjteményei Magyarországon* című írását javaslom, amely a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének Romológia folyóiratában¹⁷ jelent meg. A hazai állandó és időszakos roma képzőművészeti kiállítások – leginkább vidéki helyszíneken – meg-

¹⁵ Szuhai Péter, *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*, Panoráma, Budapest, 1999, 23.

¹⁶ <http://uj.apertura.hu/2014/nyar-osz/mullner-a-zarjel-mint-a-getto-ironikus-kepe-az-etnikai-muveszet-lehetosegerol-es-kritikajarol-a-sostarwhy-roma-muveszcsoporthoz-akciojanak-tukreben/>

¹⁷ http://romologiafolyoirat.pte.hu/?page_id=1008 Részletesen tárgyalja a hazai roma képzőművészeti gyűjtemények és etnográfiai tárgyi emlékek bemutatása céljából működő színtereket.

látogatása mellett a fővárosban működő állami fenntartású állandó kiállítási tér sajnálatos módon nem létezik, azonban civil szervezetek – kinyitva az ékszerdoboz fedelét – napjainkban aktív szerepet vállalnak bemutatásukra. Ilyen magángyűjtemény megtekintésére a Kugler Art Szalon biztosít komplex reprezentatív művészeti színteret Kőszegi Edit filmrendező vezetésével, és a Gallery8 kortárs roma kiállítótere Junghaus Tímea művészettörténész, kurátor vezetésével. Ugyanakkor érdemes figyelemmel követni az egyéni alkotói pályafutások főbb kiállítási színtereit is, mint BoBa közelgő *Tükröm-tükröm – A másságról másképp* tárlatát a Magyar Művészeti Akadémia Pesti Vigadó épületében. Napjaink elterjedt tendenciája az is, amikor maga a festőművész kap felkéréseket egyre rangosabb kiállítóterekben való bemutatkozásra, kihagyva az állami gyűjtemények tárlatait vagy civil szerveződésekét.

Az ékszerdoboz kinyitására és a benne rejlő értékek megismerésére, illetve befogadására buzdítom a kedves Olvasót, mellyel mindannyian csak többek lehetünk, kölcsönösen gazdagodhatunk.

Bibliográfia

- Cigány festészet: Gypsy painting: Magyarország 1969–2009: a Cigány Ház Közgyűjteményéből: Hungary, 1969-2009 / főszerk. ... Zsigó Jenő; [szerk. ... Fris E. Kata]. Budapest, Fővárosi Önkormányzat, Cigány Ház – Romano Kher, 2009, 545 o.
- Daróczy Ágnes – Karsai Zsigmond (szerk.), *Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása*, Budapest, 1979. (katalógus)
- Daróczy Ágnes – Kerékgyártó István (szerk.), *Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása*, Budapest, 1989. (katalógus)
- Daróczy Ágnes – Kalla Éva – Kerékgyártó István (szerk.), *Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása*, Budapest, 2000. (katalógus)
- Medgyesi Gabriella – Garancsi Györgyi, *Színekben oldott életek – Cigány festőnők a mai Magyarországon*, Protea Kulturális Egyesület Kiadó, 2011.
- Szuhay Péter, *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája?* Panoráma Kiadó, Budapest, 1999.
- Szuhay Péter, *Ki beszél? Cigány/roma reprezentáció a képző- és fotóművészetben*, 1996.
- Szuhay Péter (szerk.), *Cigány-kép – Roma-kép. Gypsy-Image – Roma-Image. A Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998, 103., ill. magyar és angol nyelven
- Pataki Gábor, *Mennyből a lúzer...: szubjektív velencei jegyzetek*, Új Művészet folyóirat, 2007. 18. évf. 8. sz. 13–15.
- Kerékgyártó István, *A magyarországi cigány képzőművészet*, in: Bódi Zsuzsanna (szerk.), *Cigány néprajzi tanulmányok*, Budapest, 1994.
- Kerékgyártó István – B. Müller Magda (szerk.), *Péli Tamás, Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány*, 2005.
- Kerékgyártó István, *Szentandrassy István, L'Harmattan Kiadó, Kossuth Klub*, 2013.
- Illés Barbara BoBa, *A roma képzőművészet főbb irányzatai kezdetektől napjainkig – Vajon van-e roma képzőművészet? Amennyiben van, akkor miért nincs? – empiriák és paradigmák szakértői interjúk diszkurzív megközelítése alapján*, MMA MMKI, 2018.
- Füstölgések* (versek), szerzői kiadás, Budapest, 1973.
- F. Mihály Ida, *Utószó*, in: Balázs János: *Ecsettel és írónnal*, Corvina, Budapest, 1977, 51–62. ill.
- Bánszky Pál, *Balázs János (1905–1977) naiv festő kiállítása*, Kecskemét, 1977. (Magyar Naiv Művészek Múzeumának kiadványai 4.)

- Bánszky Pál, *A naiv művészet Magyarországon*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1984, 195. ill.
- Bánszky Pál, *A képzőművészet vadvirágai. The Wild Flowers of Fine Arts*, szerzői kiadás, Kecskemét, 1997, 182. ill. (Balázs János, Horváth Vince, Oláh Jolán, Oláh Mára, Orsós Teréz, Szomora Kálmán, Tyukodi László élete, munkássága)
- Horváth M. Judit – Stalter György, *Más Világ – Other World*, szerzők kiadása, Budapest, 1998. 143. Fotóalbum magyar és angol nyelvű bevezetővel.
- Horváth Judit, *A kortárs roma művészet bemutatkozási színterei Budapesten: A Kugler Art Szalon és a Gallery8*, Társadalmi Együttélés 2013/4. szám, Interdiszciplináris e-folyóirat
- Koroknay Gyula, *Horváth Vince népművészet mestere kiállítása*, Nyíregyháza, 1979. (Józsa András Múzeum képzőművészeti kiállításainak katalógusai 34.)
- Moldován Domokos, *Magyar naiv művészek nyomában. Dokumentumok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 310. ill. (Balázs János munkássága)
- Pongrácz Éva – Várnagy Elemér, *Roma gyermekek képzőművészeti képességfejlesztése*, Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola Romológiai Tanszék, Zsámbék, 1996, 45., 17 t. (A Hét Szabad Művészet Könyvtára)
- Cserti Csapó Tibor, *Roma Gyűjtemények Magyarországon*, Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék, Pécs, 2015.
- Kerékgyártó István, Péli Tamás (1948–1994), *Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány*, 2005.
- Kovács Éva, *Fekete testek, fehér testek – A „cigány” képe a XIX–XX. században*, 2009.
- Fernand Hazan, *A modern festészet lexikona*, Corvina Könyvkiadó, 1974.
- Németh Lajos, *Modern magyar művészet*, Corvina Kiadó, 1968.
- Művészeti lexikon*, Zádor Anna és Genthon István (szerk.), Akadémia Kiadó, 1965.
- Művészettörténeti ABC – Akadémia Kiadó*, 1992.

Internetes forrásanyagok

- <http://www.demokrata.hu/cikk/lazado-szinek>
<https://noklapja.nlcafe.hu/noklapja/2017/01/15/elettortenet-racnekalanyos-gyongyi-a-roma-kultura-egyik-megmentoje/>
http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/hajnacskyt_14_3.pdf
<http://nepszava.hu/cikk/1131548-megalakult-berlinben-az-europai-roma-muveszeti-es-kulturalis-intezet>
<http://focuspuller.kulton.hu/kortars-keresobalazs-kitti/>
<http://uj.apertura.hu/2014/nyar-osz/mullner-a-zarojel-mint-a-getto-ironikus-kepe-az-etnikai-muveszet-lehetosegeroles-kritikajarol-a-sostarwhy-roma-muveszcsoport-akciojanak-tukreben/>
http://romologiafolyoirat.pte.hu/?page_id=1008